
BOEKBESPREKINGEN

Het debat over het oermonothéisme tusschen Pater Schmidt en Dr. Fahrenfort ¹⁾.

Deze strijd is van dien aard, dat het naar mijn oordeel niet aangaat de laatste phase in ons tijdschrift met stilzwijgen te laten voorbijgaan.

In den tweeden jaargang, 1926, plaatsten wij een artikel van Dr. Fahrenfort, getiteld „Tendentieuze Ethnographie”, waarin hij met groote scherpzinnigheid aantoonde, dat een paar heeren van Pater Schmidt's staf bij hun onderzoek onder de Fuegiërs zich hadden laten leiden door de neiging, om te vinden wat zij zochten, — een zeer menschelijke trek, dien de ethnograaf in bedwang moet houden, op straffe van niet betrouwbaar te zijn. Een mandaat, om dit of dat op te sporen, is dan ook zeer verkeerd. Het maakt goed werk uiterst moeilijk. De heeren wilden sporen van oermonothéisme vinden en ... zij vonden ze ²⁾!

Zooals ieder ethnoloog weet, en ook vele anderen, is dit oermonothéisme de groote hypothese, die de heer Schmidt met waren hartstocht verdedigt. Hij verstaat hieronder niet alleen, dat de huidige Natuurvölker en zelfs niet alleen de laagste, die wij leerden kennen, nog voorstellingen van een hoogen, reinen eenigen god bezitten, die duidelijk terugwijzen op een goddelijke openbaring ³⁾. Maar bovendien meent hij, in het bewijs hiervan een doodelijk wapen tegen de leer te vinden, dat de godsdienst, gelijk alles, zich in den loop der tijden heeft ontwikkeld. Deze laatste bezit in den heer Fahrenfort een voorstander.

Men zou nu verwachten, dat over deze hypothese een wetenschappelijk debat best mogelijk zou wezen, en dat dit voor het bereiken van of zoo veel mogelijk naderen tot de waarheid een groot voordeel moest zijn. Wie dit verwachten mocht, hield geen rekening met het karakter van den eenen der beide heeren. De heer Schmidt is theoloog en voor hem is het oermonothéisme geen hypothese, maar een dogma, waarvan hij de kampioen is. Niemand betwijfelt zijn groote geleerdheid, maar de zuiver wetenschappelijke zin schijnt hem te ontbreken.

Fahrenfort komt in zijn boek „Het hoogste wezen der primitieven” 1927, op het belangrijke probleem terug door het groote werk, dat de heer Schmidt aan zijn leer besteedt, aan een zeer nauwkeurige kritiek te onderwerpen, die van niet minder zaakkennis dan zijn tegenstander ongetwijfeld bezit, getuigt, en van veel meer onbevangenheid, objectiviteit en hoffelijkheid. Zijn slotsom is, dat de heeren, die Schmidt naar verschillende lagere volkjes uitzond, niet veel hebben bijgedragen, om de stelling van het oermonothéisme te steunen en dat het betoog van den heer Schmidt vaak wel spitsvondig is, maar toch niet in staat blijkt, zijn stelling aanmerkelijk te maken.

Het was te verwachten, dat deze aangevallene zich met kracht zou verdedigen, maar dat hij dit in het aangehaalde stuk zou doen op zulk een heftige en onwaardige wijze, is bedroevend. Zijn stijl van debatteeren herinnert aan het oude odium theologicum. Schmidt haat zijn tegenstander en tracht hem op allerlei en heel

¹⁾ Professor Pater W. Schmidt „Ein Versuch zur Rettung des Evolutionismus”, in „Internationales Archiv für Ethnographie” 1928, XXIX: 99—126. Dr. J. J. Fahrenfort „Wie der Urmonothéismus am Leben erhalten wird”, bij J. B. Wolters, 1930.

²⁾ De betreffende werken van Schmidt en de zijnen vindt men alle in de boekenlijst achter Fahrenfort's boek opgenoemd.

³⁾ Het eerst werd deze stelling met talent verdedigd door den bekenden ethnoloog en schrijver van romans en spookhistories Andrew Lang in „The making of religion” 1898.

leelijke wijzen te beleedigen en klein te maken. De heer Fahrenfort heeft zich tegen dit smaadschrift met waardigheid en kracht verdedigd, en naar mijn oordeel op afdoende wijze de zwakheid van Schmidt's gewelddadig betoog aangetoond. Het is te hopen, dat wie het aanvallend artikel van den laatste leest, ook aan het gewapend verweer van den eerste zijn kritische aandacht wijdt.

De onbevangen beoordeelaar kan de zwakheden van Schmidt's betoog en de onbehoorlijke wijze, waarop hij zijn tegenstander te lijf gaat en tot zwijgen tracht te brengen, van een zoo geleerd en scherpzinnig man alleen hierdoor begrijpen, maar uit wetenschappelijk oogpunt *niet* verdedigen, dat hij te vast overtuigd is van zijn dogma. Hij heeft *de* waarheid in bezit, deze aan te vallen of haren profeet Schmidt, is in zijn oogen niet een wetenschappelijke kritiek, die juist kan zijn, maar een onvergeeflijke domheid, ja een laagheid, — ketterij: de oude stemming tegen Galilei!

S. R. STEINMETZ.

C. U. Ariens Kappers The evolution of the nervous system in invertebrates, vertebrates and man. Haarlem, de Erven Bohn, 1929. Prijs ingenaaid f 8.75, gebonden f 10.—.

Hoewel elk boek van Kappers een rijk vloeiende bron van wetenswaardigheid is en wij den schrijver dankbaar moeten zijn, dat hij zijn uitgebreide kennis van den bouw en de functie van het centrale zenuwstelsel in telkens gevarieerden vorm aan ons voorzet, betreur ik toch eenigermate het verschijnen van dit boek. En dat wel, omdat ik bang ben, dat het zoo uiteenlopende karakter van de deelen van het boek oorzaak zal zijn, dat het niet de verbreiding zal krijgen die het verdient.

Men kan het in drie gedeelten verdeelen, de vergelijkende morphologie van het centrale zenuwstelsel bij de ongewervelde dieren, bij de gewervelde dieren en als derde hoofddeel eene studie omtrent de anthropologie van de hersenen. Het eerste deel beslaat 78 bladzijden, het tweede 120 en het derde 104, zij zijn dus ongeveer van gelijken omvang.

Dit Tijdschrift is niet de plaats voor eene uitvoerige aankondiging van het eerste en het tweede gedeelte; ik zal mij dus tot het derde gedeelte beperken.

Dit begint met een hoofdstuk over de anthropologie van de hersenen in het algemeen en geeft een helder overzicht over de vragen omtrent de verhouding van het hersengewicht en het lichaamsgewicht, de cephalisatie. Dan wordt uitvoerig de invloed van den cephalisatiecoëfficiënt en de lichaamsgrootte op den vorm der hersenen besproken. Hooger cephalisatie beïnvloedt den algemeenen vorm van de hersenen; met hooger cephalisatie gaat een meer uitgesproken brachencephalie gepaard, terwijl sterke brachencephalie niet per se een hooger cephalisatie aangeeft. Bij dieren van een zelfde species zijn de groote dieren meer dolichencephaal dan de kleinere. Het einde van dit hoofdstuk geeft enkele beschouwingen omtrent den vorm der hersenen bij de groote anthropomorphe apen, *Pithecanthropus erectus*, de fossiele en de recente menschen en de vraag omtrent de verwantschap dezer vormen op grond van den hersenvorm.

Hierop volgt een korte technische uiteenzetting van indices die aan de hersenen kunnen worden bepaald en de lijnen die men op photographieën van hersenen heeft te trekken voor het nemen van maten.

Een volgend deel bevat eene uitvoerige studie van het oppervlakterelief, voor zoover dat uit afgietsels is na te gaan, van fossiele hersenen. Eerst de hersenen van *Pithecanthropus erectus*, vervolgens die van den mensch van het ras van Neanderthal, dan van de jong palaeolithische rassen. Hier schuilt zich een beschrijving en meting aan van hersenen van een zeer groot aantal recente menschen uit schier alle deelen der aarde. Met dit werk is zeker een voortreffelijke grondslag gelegd voor de verzameling en anthropologische bewerking van verder ter onderzoek komend materiaal.

Kappers besluit zijn boek met enkele opmerkingen over de erfelijkheid van den vorm en de oppervlakteconfiguratie der hersenen en de taxonomische waarde daarvan. Erfelijke factoren doen zich zonder twiifel in den vorm der hersenen of de rangschikking der groeven kennen. Toch mag men die klaarblijkelijk niet overschatten. De schrijver vermeldt, dat Küenzli den uitwendigen vorm der hersenen bij vogels niet een betrouwbaar taxonomisch kenmerk vindt, dat van der Horst op grond van onderzoek naar de groeven en naar den cytoarchitectonischen bouw der schors bij zoogdieren besluit, dat er bij twee individuen van dezelfde soort eene grootere overeenstemming is in de cytoarchitectoniek dan in de rangschikking der groeven. Kappers zelf heeft vroeger reeds aangetoond, dat die groeven, die eene bepaalde verhouding hebben tot cytoarchitectonische velden (b.v. sulcus centralis) slechts langzaam phylogenetische veranderingen ondergaan.

Alles te zamen genomen is er met de anthropologie van de hersenen pas een begin gemaakt. Dit geldt trouwens ook voor vele andere organen van het lichaam, de anthropologie der weeke deelen in het algemeen staat ver achter bij die van het skelet. Dit ligt, zooals vanzelf spreekt, aan de mogelijkheid van het verkrijgen van materiaal. Er bestaat tegenwoordig eene internationale commissie, die de bestudeering der anthropologie der weeke deelen op de basis eener internationale samenwerking schoeien wil.

Kappers wekt in de laatste zinnen van zijn boek tot eene samenwerking op, door het zoo noodzakelijke vergaren van wetenschappelijk materiaal en geeft ten slotte enkele aanwijzingen hoe dit materiaal behandeld moet worden.

Indien zijn werk, zegt hij, tot dit doel zal kunnen bijdragen, dan acht hij de moeite, aan het schrijven besteed, beloond.

Ik zou er aan willen toevoegen dat, indien deze aankondiging er toe zou kunnen bijdragen dit boek onder anthropologen eene groote verbreiding te bezorgen, omdat zij doet zien dat het boek van Kappers inderdaad voor hen van belang is, ook het doel dezer aankondiging bereikt is.

A. J. P. v. d. BROEK.

Prof. Dr. J. F. van Bemmelen. Familieonderzoek en Erfelijkheidsleer. Vier Radiolezingen. Kemink en Zoon, N.V., Utrecht 1930. Prijs 50 cent.

Verleden jaar werden door Professor J. F. van Bemmelen vier radiovoordrachten gehouden, die thans in druk zijn verschenen. De eerste voordracht is aan het familiebegrip, de beide volgende zijn respectievelijk aan den kwartierstaat en aan de parenteel gewijd. De kwartierstaat klimt waaiervormig op in het verleden, behandelt derhalve de ascendentie, de parenteel neemt een voorouder als uitgangspunt en gaat de verschillende filiaties na, die van dien voorouder afstammen. De parenteel houdt zich dus bezig met de descendentie. Deze termen zijn ontleend aan de genealogie. Het is echter de bedoeling van Van Bemmelen om eenige methoden der genealogie dienstbaar te maken aan biologisch onderzoek, vandaar den naam bio-genealogie.

Prof. van Bemmelen zal er in geslaagd zijn aan vele toehoorders duidelijk te maken, dat er een veel grootere onderlinge verwantschap tusschen de bewoners van een land is dan men gewoonlijk denkt; dat voorts de meesten onzer zonder het te weten, bloed van vreemden oorsprong in zich dragen. Zijn aanhef: „waarde nichten en neven” die door de ruimte klonk, was zeker niet van zin ontbloot. Het was een goed denkbeeld de radio dienstbaar te maken aan de propaganda voor het behoud van gegevens voor het nageslacht in den vorm van een zorgvuldige collectie goed gedocumenteerde photo's — inderdaad een materiaal van waarde voor het nageslacht.

De vierde voordracht, die aan de erfelijkheid is gewijd, zal ongetwijfeld den lezer het belang doen inzien van een systematische verzameling van documenten betrekking hebbend op de normale en afwijkende eigenschappen der Nederlandsche bevolking.

M. A. v. H.

Dr. H. Th. Fischer, *Het Heilig Huwelijk van Hemel en Aarde*. 147 blz. Utrecht, 1929.

„Het Heilig huwelijk” is het proefschrift, waarop Fischer in 1929 te Utrecht promoveerde. Er wordt in behandeld de vereniging van Hemelvader en Aarde-moeder, welke bij talrijke volken de hemel en de aarde personifiëren. „De mens”, zegt schr., „die ondervond dat nieuw leven enkel geboren werd uit geslachtelijke gemeenschap, zag nu dit mensgebeuren geprojecteerd in het wereldgebeuren. De makrokosmos weerspiegelt de mikrokosmos en alle ontstaan wordt tot een geboren worden” (blz. 35).

Niet elke aardgodin is een aarde-moeder. Schr. zegt, dat na het verschijnen van Dietrich's *Mutter Erde* men overal ijverig ging zoeken naar aardemoeders, zoals men vóór die tijd in iedere mythe een zonnemythe wilde zien en later weer maangodinnen in de mode kwamen. Ach ja, die mode in de wetenschap! Wellicht is geen enkele tak er geheel vrij van, maar het is toch voor de andere te hopen dat ze er niet zo aan lijden als de ethnologie. In de volkenkunde worden nieuwe verklaringen bedacht, alleen, omdat ze nieuw zijn, al dragen ze het kenmerk van onwaarschijnlijkheid met zich. Zo wordt nog steeds de magie te pas en te onpas overal bij gesleept. Men laat de natuurvölker niet alleen roken en muziek maken, maar zelfs trouwen, kopen en betalen uit magiese overwegingen. En alles zonder een zweem van bewijs. Men zegt 't en daarmee basta.

Om tot Fischer terug te keren, deze is gelukkig met de nodige voorzichtigheid te werk gegaan bij het zoeken naar de figuren, die hij in het licht wilde plaatsen. Van aardemoeders en hemelvaders kan immers alleen gesproken worden, wanneer een aardegodin en een hemelgod als voortbrengers van al het levende beschouwd worden. En dan is er de eigenaardige moeilijkheid, dat deze goden allerlei eigenschappen hebben geïsurpeerd, die hun oorspronkelijk vreemd geweest zullen zijn. Sommige kultuurhistorici weten met zo'n geval onmiddellijk raad: de een of andere kultuurstroom wordt verantwoordelijk gesteld en in finesses worden de oorspronkelijke eigenschappen blootgelegd. Fischer erkent echter de waarschijnlijkheid, dat een godenfiguur gedurig aan verandering onderhevig is, ook zonder „kultuurstromen”. Met de psychologische methode kan men dan dikwijls heel wat bereiken. Misschien had de schrijver in de ontleding van de figuren wat verder kunnen gaan. Niet altijd maakt hij een uitspraak aannemelijk. Zo vind ik op blz. 47 over de Mongoolse hemelgod, die als „Blauwe Tengri” aangeroepen wordt, dat de begrippen omtrent hem aanvankelijk heel vaag en onzeker, in geen geval anthropomorph waren, en dat hij eerst later en vooral in de volksverhalen geanthropomorphiseerd werd. Schr. ontleent dit aan Uno Holmberg, evenals de mededeling, dat genoemde god onder invloed van Islam en Christendom machtiger geworden is en meer en meer wordt aangeroepen (blz. 48). 't Is natuurlijk best mogelijk, maar we missen node de bewijsvoering. En bij de *ontwikkeling* van het godsbegrip, juist omdat men daar zo gauw subjectief wordt, moeten we uiterst voorzichtig zijn.

Schr. voert ons bij tal van volken, in alle delen der aarde, de hemelvader en aardemoeder voor ogen. Hij laat ons zien, op welke wijze men zich de bevruchting van de aarde door de hemel voorstelt. In verschillende gevallen is het de regen, die bevrucht, dus sluit de voorstelling zich nauw bij de natuur aan. Bij andere volken wordt de handeling veel menselijker gedacht. Het is jammer, dat Fischer, nu hij deze stof behandelde, niet eens onderzocht heeft, of het voorkomen van het heilig huwelijk tussen hemel en aarde ook gemeld wordt bij volken, waarvan men beweert, dat ze 't verband van coïtus en voortplanting niet kennen. Mij is die bewering altijd lichtvaardig voorgekomen. Een volk, dat genoemd verband niet kent, kan natuurlijk ook geen voorstelling hebben van een huwelijk tussen hemel en aarde met voortbrenging van levende wezens als gevolg. Het ontbreken van de voorstelling van het heilig huwelijk, juist bij de volken, waarvan 't gebrek aan kennis van de voortplanting gemeld wordt, zou natuurlijk dit gebrek bevestigen.

Fischer heeft in het 1ste deel van zijn boek de weerspiegeling van het menselijk gebeuren in voorstellingen van het bovenaardse behandeld. In het volgende hoofdstuk doet hij het omgekeerde, of, zoals hij het met voorliefde noemt, na de projectie van de mikrokosmos in de makrokosmos te hebben gezien, doet hij hetzelfde met de reflectie van de laatste op de mikrokosmos. De invloed van deze reflectie is niet groot geweest. Want, dit schijnt nu eenmaal het lot van hoge goden bij natuurvolk te zijn, ook de hemelvader en aardemoeder hebben nauwelijks een kultus. Een reflectie van die goden op het menselijk gedoe kan dus niet heel belangrijk zijn. Toch is ze er, o.a. in de vorm van de koning-god, welke in verband gebracht wordt met de vruchtbaarheid der aarde: hij moet bijv. voorgaan in het ploegen. Ook wordt het huwelijk tussen hemel en aarde gevierd door de mensen, wat tot uitpattingen aanleiding kan geven. Daarbij zal men in het oog dienen te houden, dat zulke uitpattingen dikwijls meer doel dan middel zullen zijn en dat de religieuze beweegreden een heilig voorwendsel biedt voor iets onheiligs.

Een vierde deel van Fischers boek wordt ingenomen door de inleiding, waarin hij beschouwingen houdt over mikro- en makrokosmos, panbabilonisme, de voorstelling van het immateriële enz. Er was iets voor te zeggen geweest, deze beschouwingen aan het eind inplaats van aan het begin te geven, omdat sommige pas gefundeerd worden door wat er volgt. Maar hierover kan men verschillend denken. Nog veroorlove de schr. mij een enkele opmerking: het plaatsen van de noten achterin het boek en dan nog in 2 afdelingen, zodat men na eerst bijv. noot 152 opgezocht te hebben, daar alleen de auteursnaam vindt en voor de titel weer in de literatuurlijst moet gaan zoeken, is zeer tijdrovend en maakt de lezer kribbig. Maar aan mijn waardering voor Fischers eigenlijke werk doet dit natuurlijk niets af.

J. J. FAHRENFORT.

L. Homburger, *Les préfixes nominaux dans les parlers peul, haoussa et bantous*. XII + 168 blz. Paris Institut d'ethnologie 191, Rue Saint-Jacques (5e), 1929. Prijs fr. 45.—.

Mej. L. Homburger die onafhankelijk van Meinhof's Bantoe-studies, in 1914 haar *Étude sur la phonétique historique du Bantou* in 't licht gaf, had te voren reeds 't Wolof met de Bantoe-talen vergeleken, en deed daarna 't zelfde met 't Foel (Peul) en 't Mande.

Haar zienswijze betreffende de konsonantiese intermutatie, ruimer: betreffende de affiksale elementen en de nominale klassen in al deze talen kan men uitvoerig beoordeeld vinden in mijn *Die nominalen Klassifikations-Systeme in den Sprachen der Erde* (Mödling 1929), blz. 839-864.

In 't hier aangekondigde werk geeft de schrijfster 'n uitgebreide synthese van haar vorige publikaties, en betreft tevens 't Haoessa in haar onderzoek. 't Zou te veel plaats vragen, wilde ik gemotiveerd aantonen, dat haar niet-scherp uit-elkaarhouden van genus (klasse) en sekse, tot beschouwingen geleid heeft, die zeker moeten herzien worden.

Intussen heeft de geleerde docteur ès lettres door haar zeer helder betoog 'n duidelijk inzicht gegeven in haar opvattingen. Zij komt daarbij o.a. tot deze konkluzies:

dat in de drie taalgroepen eenzelfde systeem bestaat van naamwoordelijke vorming;

dat de verschillende soorten van nomina worden gevormd door gelijksoortige affixen, die met de demonstratieven teruggaan op gemeenschappelijke morfemen van gelijke waarde.

Deze en nog andere overeenkomsten wijzen op 'n oorspronkelijke eenheid.

't Grote verschil, dat er schijnt te bestaan tussen Bantoe en Foel komt voort uit deze eigenaardigheid: terwijl de eerste talen prefigerend zijn, is de laatste suffigerend. Maar, al verenigt 't Haoessa beide affiksale systemen, daaruit volgt allerminst, dat een en ander zou moeten verklaard worden uit 'n substraat.

Terwijl haar werk reeds ter perse was, zo besluit Mej. Homburger deze studie, kreeg ze de overtuiging, dat Bantoe, Foel en Haoessa teruggaan op 't Egypties. Feitelijk hadden talrijke formuleringen en haar konkluzies dus moeten herzien worden. Toch meende de auteur goed te doen met alles onveranderd te laten. Zo toch zou duidelijker uitkomen, hoe haar vergelijkende rekonstruktie tot 'nzelfde resultaat geleid had, dat ook langs andere wegen bereikt werd.

Kleine slordigheden in de bibliografie hadden kunnen vermeden worden.

P. GERLACH ROYEN O.F.M.

A. G. de Bruyn, Geesten en Goden in Oud Oldenzaal. 70 blz. en XIV platen. Electr. Drukkerij J. Verhaag, Oldenzaal, 1929. Prijs f 1.50.

In dit boekje verzamelt Schr. eenige causerieën, door hem in de jaarlijksche vergaderingen der Oldenzaalsche Oudheidkamer gehouden. De onderwerpen zijn:

De groote steen te Oldenzaal, Toovermiddelen bij het bouwen van huizen (a. begraven van potten onder den drempel, b. neerleggen van looden afgietsels of afdrucken van munten), De gleuven in den kerkmuur te Oldenzaal, De leeuwen-steen in de St. Plechelmus-kerk, Kunne Klaas, de Godin Tanfana, Symbolen. Wij moeten Schr. dankbaar zijn dat hij onze aandacht vestigt op de merkwaardige oudheden waaraan Twente nog zoo rijk is, dat hij ze ons beschrijft, en bovendien in mooie afbeeldingen doet zien. (Jammer dat bij deze niet steeds het onderschrift gegeven is). Iets anders is, of men het altijd met de verklaring eens kan zijn. Gaat Schr. niet te ver met zijn invloed der maansymboliek, waardoor hij Oldenzaal tot een maanstad maakt, zooals Ootmarsum tot een zonnestad; waardoor hij de gevelteekens met hun heidensche en christelijke invloeden, uitsluitend verklaart als maanteekens?

Om dien invloed der maansymboliek te bewijzen, wordt de etymologie geweld aangedaan. Maar Monferland beteekent niet Maanvrouwland („mon” is geen bijvorm van maan en „ver” in de beteekenis van vrouw wordt alleen vóór eigennamen aangetroffen), noch beteekent Nehalennia godin van het nieuwe licht, onder welke benaming de nieuwe maan vereerd zou zijn.

Ook met andere verklaringen die Schr. op etymologischen grondslag geeft, ben ik het niet eens. Zoo kan Kunne Klaas niet koning licht of tijd beteekenen, en de Germaansche godin Tan geen klankverwantschap hebben met het oude woord „stan” voor steen, noch dezelfde zijn als de Carthaagsche Tanit, daar verwantschap tusschen een Indogermaansche en een Semietische taal niet bestaat.

Laten wij hopen dat dit boekje voor Schr., die de ziel en de stuwende kracht is van de Oldenzaalsche Oudheidkamer, de voorstudie zal zijn van een meer gedocumenteerd werk dat hij ons nog eenmaal schenken zal over de vroegere geschiedenis der merkwaardige streek die zijn liefde heeft.

C. C. VAN DE GRAFT.

G. van der Leeuw, In den hemel is eenen dans . . . Over de religieuze beteekenis van dans en optocht. (De weg der menschheid, No. 10). 69 blz., met illustraties. H. J. Paris, Amsterdam, 1930. Prijs: geb. f 2.40.

Dat op „den weg der menschheid” de dans niet mocht ontbreken was goed gezien. Hierbeneden en Daarboven regeert het rythme des levens en in de diepten haakt het hart naar dat levensrythme, waarin het zich ook eenmaal in 's hemels paradijs hoopt te verheugen. „In den hemel is eenen dans . . .”, zegt het kinderliedje, dat bij de begrafenis van 't speelnootje werd gezongen en wie denkt er niet bij aan 't meisje, dat „naeu verscheenen wel graeg weer heenen ging” en dat de vrome vader ziet „lachen en spelen om den hoogsten troon”? Luther schreef opgetogen over den hemelschen dans aan zijn „vierjähriges Hänschen”. Schooner schouwde hem niemand dan Fra Angelico in zijn „Laatste Oordeel”, in de Academia delle belle arte te Florence. Een afbeelding van dit kunstwerk had de reeks der illustraties

waardig bekroond. De twee uit den pas paradeerende soldaten van Afb. 7 hadden wij er graag voor willen ruilen.

Maar dat is dan ook het eenige, dat we als onmisbaar desideratum zouden willen noemen in dit fijn en artistiek en zoo recht in den toon geschreven boekske. Heel wat wetenswaardigs is er knap in verwerkt. In vier hoofdstukken groepeerst zich de stof. Het eerste handelt over „den dans in de eenheid des levens”. Die levenseenheid was er bij de primitieven. De dans was bij hen niet iets aparts. „Wij dansen en dan bidden we niet; of we bidden en dan dansen we niet. De primitieve mensch danst en bidt tegelijkertijd” (9). „De dans is de voornaamste magische actus van de primitieve gemeenschap. Hij heeft religieuze beteekenis; alle andere beteekenissen, de sportieve, de aesthetische, de sociale, de erotische zijn daarin begrepen” (15). De dans is niet religieus noch erotisch van oorsprong. Neen, hij is de uiting van de stuwung van het leven in zijn volheid, en de danser is er zeker van dat hij iets „ertantzt”, dat hij geluk „ertantzt”, ’t zij overwinning in den strijd of in de liefde of gunst bij de godheid.

„De dans in de gedeeldheid des levens” bespreekt hoofdstuk twee. Van veel levensterreinen is inderdaad het dansen gebannen. „Wij bidden en dan dansen we niet”. De godsdienst en de cultuur hebben den dans geprofaneerd en wij zijn nu bezig hem zijn eer te hergeven. De dans symboliseert de levensbeweging; hij wil door den dwang der beweging de zoo noodige levensenergie versterken. „Als ’t er op aankomt”, dan is men plechtig. Bij de parade, bij de processie, in de liefde, tegenover den dood. Uitvoerig en interessant wordt dit alles toegelicht en wordt de beteekenis van den dans, zijn verschil in intensiteit, zijn verstarring — in de processie —, inzonderheid ook zijn verhouding tot het drama — de dans is het oudste drama (39) — beschreven. Het perspectief, dat „de hoogleeraren op den dies natalis der Universiteit in hun processie althans trachten de weerbeweging te doen zien van den grooten rhythmus van Kosmos en historie” (18), was voor mij nieuw. Voor de hoogleerden wel iets om over te denken!

„De tweevoudige ontplooiing van het rythme”, hoofdstuk drie, leert de psychologie van den dans verstaan en zijn band met de religie. „Het rythme dwingt, grijpt, beperkt het leven en daardoor geeft het macht” (40). ’t Geheele natuurleven heeft daaraan deel: sterren, wolken, bloemen, alles leeft erin mee. Alles wordt meegesleept, wordt epidemisch bedwelmd in ’t kosmisch bewegen. De extaze grijpt de „gewijden” aan in de met hartstocht gezochte en doorleefde oogenblikken van godzaligheid en „heiligheid”. Alles danst in zekeren zin den St. Vitusdans. De persoonlijkheid gaat te loor in de „mania”: Apollo, Dionysos, Saul onder de profeten, David voor de ark, de derwischen, de dansers in de spring-processie van Echternach. Maar als de emotie is doorproefd, dan wordt het stil. En om die rust, die heilige rust, gaat het. Daarin is ’t evenwicht, ’t rythme, onhoorbaar, bedaard, maar niet dood.

Wanneer er in den dans iets hemelsch is, dan is er ook „in den hemel eenen dans”. Uit de kerken moge hij in later dagen door de geestelijke overheid zijn geweerd, het volk blijft eraan hechten en ervan zingen en vertolkt zoo „het diepgedoken woord”. ’t Verlangen naar verloren eenheid uit zich erin en laat zich niet dwingen noch dooven. Met de herinnering aan ’t herleven van de heerlijkheid van den dans bij Isidora Duncan en aan de bekoorlijke schets van Galsworthy „Salta pro nobis” sluit het vierde en laatste hoofdstuk.

Misschien zal er in een volgenden druk gelegenheid zijn ook eens te wijzen op het oude Joodsche gebruik om bij het Trishagion van het Schmone Esre driemaal op te springen, evenals bij een bepaalde plaats in het Joodsche morgengebed. Een gebruik, dat — volgens Clemens Alex., Stromateis VII 7, 40 — ook in de oude Christelijke kerk was overgenomen. De Joodsche ritus doorbreekt in elk geval ’t: „wij bidden en dan dansen we niet”.

Dr. A. Blonk. Fabrieken en Menschen, een sociografie van Enschede. IX en 425 blz. N.V. Twentsch Dagblad Tubantia v.h. firma M. J. van der Loeff, Enschede, 1929. Prijs ing. f 5.—, geb. f 6.—.

In de voorrede, waarmee prof. Steinmetz dit werk inleidt, wordt de verzuchting geslaakt, dat „wij betrekkelijk van menigen wilden stam meer weten dan van ons eigen land, dat de ethnografie in menig opzicht verder is dan de sociografie”. De arbeid, die verricht moet worden om tot een grondige en min-of-meer volledige kennis van een beschaafd volk te komen, is dan ook in menig opzicht zwaarder en uitgebreider dan de vervulling van eenzelfde taak ten aanzien van een primitief volkje. „Het volk” merkt professor Steinmetz op, „is zooveel groter dan de kleine stam, doch dat is nog minder, maar bovendien is het hoogere volk zooveel samengestelder in zijn bouw, zooveel rijker en verscheidener in zijnen arbeid en zijn leven, in de samenhangen tusschen zijne onderdeelen en ook wel met de andere volken”. Hier staat natuurlijk tegenover, dat bijv. voor het werkelijk begripen van het geestelijk leven van volkeren, die op zeer veel lagere trap van ontwikkeling staan dan de onderzoeker, deze hinderpalen heeft te overwinnen, welke de sociograaf niet of althans in oneindig geringere mate ontmoet; we denken aan de moeilijkheden, die de taal oplevert en aan die, welke veroorzaakt worden doordat het reageeren op en het verwerken van indrukken, het verband leggen tusschen de waargenomen verschijnselen enz. bij den natuurmensch vaak zoo gansch anders geschiedt dan bij den cultuurmensch. Evenwel, de omstandigheid, dat men bij de bestudeering van een beschaafd volk en vooral van het eigen volk, geestelijk zooveel dichter bij zijn „materiaal” staat dan de ethnoloog bij het zijne, is toch niet in alle opzichten een voordeel. Juist die omstandigheid maakt het vaak moeilijker, onbevangen en zonder vooroordeel tegenover het studie-object te staan; invloeden van eigen geestelijk milieu, van eigen kring, van eigen klasse kunnen lichter een rol spelen, zoowel bij het doen van waarnemingen als bij het trekken van conclusies; de veelheid en verscheidenheid van hetgeen men heeft te onderzoeken, vergrooten het gevaar, dat de onderzoeker betrekkelijk te veel aandacht wijdt aan levensuitingen, die hem, in verband met zijn neigingen en vroegere studie het meest interesseeren en te zeer verwaarloost verschijnselen, die niet minder belangrijk zijn, maar die zich in mindere mate in zijn belangstelling kunnen verheugen; ook de veelzijdigste intellectueel is nu eenmaal in onze dagen een tamelijk eenzijdig-ontwikkeld mensch.

Dr. A. Blonk is erin geslaagd de hierboven aangeduide klippen te ontzeilen. Hij heeft bij het streven naar het doel, waarmee zijn arbeid is ondernomen: „het leven der menschen in verband met de industrie te schetsen en daarbij zooveel mogelijk te verklaren”, geen enkele belangrijke zijde van dat leven buiten beschouwing gelaten. Hij wist bovendien een zoodanigen graad van objectiviteit te bereiken, dat, hoewel hij tal van onderwerpen behandelt waarbij hij zich licht had kunnen verraden, wij, aan het slot van het boek gekomen, nog niet kunnen vermoeden, welke zijn persoonlijke overtuigingen op godsdienstig, sociaal en politiek gebied zijn. Zeker, wij zouden dit niet bij ieder boek als een verdienste van den auteur aanmerken, maar bij een werk als het onderhavige is de grootst mogelijke objectiviteit zoozeer gewenscht, dat het constateeren van de vervulling van dezen wensch een compliment aan den schrijver is.

Het onderwerp is iets beperkter dan uit titel en subtitel zou kunnen worden opgemaakt, daar de schrijver zich, wat de industrie betreft, vrijwel bepaald heeft tot de textielnijverheid. Deze beperking heeft het voordeel, dat ze voorkwam dat het toch reeds lijvige boek een afschrikwekkenden omvang kreeg; bovendien is zij eenerzijds zoo weinig streng in acht genomen en is anderzijds de textielnijverheid te Enschede zoo sterk overheerschend, dat, ondanks die beperking, „Fabrieken en Menschen” ook als sociografie van die stad geen ernstige leemten vertoont. Het is niet een zeer groot, maar wel een zeer belangwekkend gedeelte van Nederland,

waarover dit boek handelt: de belangrijkste plaats in een onzer allerbelangrijkste industrie-gebieden; een gebied, dat ook in historisch opzicht van bijzondere beteekenis is, omdat in deze vrij afgelegen streek de moderne fabrieksnijverheid eerder dan in eenig ander deel van ons land tot groote ontwikkeling is gekomen.

Het boek, dat met een 15-tal goed gekozen afbeeldingen, kaartjes en grafische voorstellingen verlucht is, opent met een beschouwing over het aardrijkskundig milieu. Eerst komt dit milieu in ruimeren zin aan de orde, n.l. Twente, waarvan de grenzen en de betrekkelijke ligging, de bodem, het klimaat, het bodemwater en de afwatering worden besproken en de beteekenis van deze geografische factoren voor de economische ontwikkeling wordt uiteengezet; vervolgens het aardrijkskundig milieu in engeren zin, de stad Enschede, waarvan de topografie en de verbindingen met de buitenwereld, de land-, de water- en de spoorwegen behandeld worden.

De tweede afdeling, die over de bestaansmiddelen loopt, begint met een beschrijving van de oude toestanden en van de huidige verhoudingen op het platteland; daarna wordt de merkwaardige ontwikkeling van de industrie in haar verschillende fasen — de periode vóór 1832, het tijdperk van steun en bescherming (1832-'74) en de nieuwere tijd — geschilderd.

Dan volgt de grootste en o.i. ook de belangrijkste afdeling: „De Bevolking”. Hierin worden achtereenvolgens behandeld: De samenstelling van de bevolking; haar uiterlijke trekken, haar groei en haar opbouw; de immigratie en de emigratie; de kerkelijke groepeerings. De volksaard: de algemeene trekken, het land en de stad; de verdraagzaamheid; de liefde der Enschedeërs voor hun stad. De ondernemers: de afkomst en de selectie; de vermogens; het karakter; de inzichten; de saamhoorigheid; de landelijke trekken. De arbeid: de geschooldheid; de arbeidstijd; de intensiteit van den arbeid; de arbeidsvreugde; het loon; de vrouwenarbeid; de kinderarbeid; de gezondheid; het gezin; de welvaart; de woning; zeden en zedelijkheid; het alcoholisme; de geestelijke ontwikkeling; de vermaken. De verhouding: het klassegevoel; de verhouding tusschen de fabrikanten en de arbeiders; de ontwikkeling van de arbeidersorganisatie.

Blijkt uit deze opsomming reeds, dat Dr. Blonk zijn studie-object van alle kanten heeft bekeken, wat er niet uit kan blijken, is de groote bekwaamheid, waarmee hij zijn taak heeft verricht. Het was vooral ten aanzien van hetgeen men tegenwoordig „cultureele” verschijnselen pleegt te noemen, een zware taak. Inzonderheid bij deze materie toch konden de gegevens slechts voor een deel, soms voor een gering deel, verzameld worden uit officieele statistieken en andere betrekkelijk gemakkelijk toegankelijke bronnen, maar moesten ze worden verkregen uit plaatselijke bladen, oude brochures, inlichtingen, bij opzettelijke navraag onder de bevolking ontvangen, en uit indrukken en ervaringen, bij den omgang met die bevolking min of meer toevallig opgedaan. Voor een werk als dit zijn niet alleen scherpzinnigheid, toewijding, ijver en belezenheid noodig, maar wordt ook een zekere mate van flair en intuïtie vereischt, alsmede een behoorlijke dosis voorzichtigheid, welke voorkomt, dat men zich aan lichtvaardig generaliseeren bezondigt.

De lezing van „Fabrieken en Menschen” heeft ons de overtuiging bijgebracht, dat de auteur de hierboven genoemde kwaliteiten in ruime mate bezit. We hebben bij die lezing slechts hoogst zelden de neiging tot de plaatsing van een vraagteken voelen opkomen. Zoo schijnt het ons toe, dat de schrijver (op blz. 332) voor zijn stelling (die overigens door ons volstrekt niet betwist wordt en waarvoor trouwens ook deugdelijker bewijzen worden aangevoerd), dat wanneer de Enschede'sche arbeiders van 'n kwart eeuw geleden naar een boek grepen, het hun veelal niet om verrijking van hun geest te doen was, ten onrechte een bewijs ziet in het feit, dat toen ter tijde een anarchistisch of vrij-socialistisch colporteur-propagandist te Enschede niet meer dan 40 koopers voor Jaurès' werk over de Fransche Revolutie kon vinden. Immers dit werk behoorde tot de vrij kostbare boeken;

de prijs ervan was ongeveer gelijk aan het bedrag, dat een volwassen textielarbeider destijds in een heele week kon verdienen; in verband hiermede vinden wij het cijfer 40 zooal niet verrassend hoog, dan toch allerminst opvallend laag. Ook komt het ons voor, dat een opmerking als „homosexualiteit is er zeer zeldzaam” (blz. 314) beter achterwege ware gebleven, waar voor de juistheid ervan geen ander bewijs wordt aangevoerd dan dat onder de 65 gevallen van zedenmisdrijven, vermeld in de politieverlagen over 1925—'27, slechts één homoseksueel delict voorkomt. Ten slotte: hetgeen de schrijver mededeelt (blz. 399) over een na de uitsluiting van 1923-24 opgekomen plan tot oprichting eener textielfabriek door de arbeidersbeweging, kan den o.i. verkeerden indruk wekken, als zou van de uitvoering van dit plan alleen zijn afgezien wegens de moeilijkheid om het voor een dergelijke onderneming benodigde kapitaal bijeen te brengen; wij meenen ons echter te herinneren, dat de uitvoering ook op andere en zwaarder wegende bezwaren is afgestuit.

Mocht de lezer van deze boekbespreking opmerken, dat onze critische bedenkingen eigenlijk niet veel om het lijf hebben, dan zouden wij ons geheel met zijn oordeel kunnen vereenigen. Ze verhinderen ons dan ook geenszins, tot de conclusie te komen, dat „Fabrieken en Menschen” een kostelijke bijdrage geeft tot de kennis van „mensch en maatschappij” in ons vaderland.

A. W. IJZERMAN.

Eduard Maurel, L'ingénieur social dans l'industrie, 307 blz. Recueil Sirey, Paris, 1929. Prijs 30 frs.

Dit boek verdient in de eerste plaats daarom vermelding, omdat er over personeelsbeheer en deskundige behartiging van de menselijke verhoudingen in de afzonderlijke onderneming heel weinig Franse literatuur bestaat. Want in Frankrijk staat, evenals in Nederland, deskundig personeelsbeheer nog in de kinderschoenen, zowel wat de praktische toepassing als wat de wetenschappelijke bestudering aangaat. Dat de ordening van de menselijke verhoudingen in de afzonderlijke onderneming als een zelfstandig voorwerp van zorg door een speciale deskundige, de „arbeidskundige”, behartigd wordt, is hier als ginds een uitzonderingsgeval. En aan de daarvoor vereiste en daarmede zich ontwikkelende „arbeidskunde” en „arbeidswetenschap” wordt nog te weinig aandacht geschonken.

Het hier aangekondigde werk is niet een studie over een of meer onderwerpen van arbeidswetenschap zelf, doch een schets van de opkomst en betekenis van speciaal deskundig personeelsbeheer en van de beoefening van arbeidswetenschap. Het geeft daartoe achtereenvolgens in drie afdelingen een beschrijving van de Amerikaanse, de Engelse en de Franse stromingen op dit gebied. Waar deze auteur voor Frankrijk schrijft en beoogt de grote waarde van personeelsbeheer door arbeidskundigen te bepleiten, lag de gevolgde indeling voor de hand. Want in de Angelsaksische landen hebben we de bakermat van stelselmatig modern personeelsbeheer in de afzonderlijke onderneming te zien. Toch is het jammer, dat schr. niet ook de ontwikkeling van de Duitse arbeidswetenschap van de laatste jaren in zijn beschrijving betrokken heeft.

In het deel, dat over Amerika handelt, bespreekt schr. eerst de nieuwe geest in de industrie, die het leiden van mensen als een zelfstandige functie in de bedrijfsleiding is gaan zien op grond van deels idealistische, maar vooral ook van zeer nuchtere motieven; vervolgens schetst hij het Amerikaanse maatschappelijke fabriekswerk, om dan over te gaan tot een handeling van de organisatie van de onderneming op wetenschappelijke basis, waarbij eerst het wetenschappelijk bedrijfsbeheer en dan het specifieke personeelsbeheer in hun ontwikkeling worden nagegaan; ten slotte komen kort de ondernemingsraden ter sprake. Van de nieuwere stromingen in Engeland worden achtereenvolgens beschreven het „welfare” in het algemeen; de werkzaamheden van welfare workers in een aantal grote bedrijven; de beoefening van de bedrijfspsychologie; de nieuwere tendenzen tot samenwerking

russen werkgevers en werknemers en de met genoemde stromingen in verband staande propagandaverenigingen en instellingen. Over het maatschappelijk fabriekswerk in Frankrijk geeft schr. eerst een historische beschouwing en dan een aktuele beschrijving; hierbij behandelt hij het werk van individuele patroons en ook verschillende gevallen van kollektieve maatschappelijke zorg door patroonsorganisaties; ten slotte bespreekt hij werkzaamheden en opleiding van de „surintendantes d'usine”.

In het algemeen geeft schrijver een niet zeer diepgaande, doch goed-geproportioneerde schildering van de verschillende stromingen. Bij de beschrijving van Amerikaanse toestanden blijft gemis aan eigen aanschouwing echter voelbaar. De betekenis van de vakbeweging wordt door schrijver in het algemeen onderschat, hetgeen b.v. blijkt uit de niet-vermelding van het union-management cooperation in het deel over Amerika, uit het niet voldoende accentueren van de rol, die bij regelingen voor de bedrijfstak als geheel in Engeland door vakverenigingen en Whitleyraden gespeeld wordt. De uitvoerige schets van individueel en kollektief sociaal werk door Franse patroons is waardevol, omdat we in het algemeen daar slechts weinig van af weten.

Hoe belangwekkend overigens mede die kollektief georganiseerde voorzorg is, schrijver treedt daarmee buiten zijn onderwerp. Daarvoor toch waren drie grenstrekkingen mogelijk. Bij de ruimste zouden alle wettelijke regelingen, waardoor menselijke verhoudingen in de nijverheid geordend worden en alle overheidsorganen, die arbeidsdeskundigheid behoeven, mede behandeld hebben moeten worden. Schr. laat dit alles opzettelijk buiten bespreking. Een tweede grenstrekking ware: alle buitenwettelijke vrijwillige regelingen; maar dan hadden niet alleen kollektieve voorzorg door patroons-kombinaties, doch ook voorzorg en arbeidsregeling van vakverenigingszijde en bij kollektief kontrakt mede behandeld moeten worden. Schr. kiest echter — en dat is niet alleen zijn goed recht, doch ook een waardevol gezichtspunt — blijkens zijn hele behandeling als begrenzing: de zorg voor de menselijke verhoudingen in de afzonderlijke onderneming door een speciale arbeidskundige. Maar dan moet het sociale werk van patroonskollektiviteiten ook uitgeschakeld blijven.

Schrijvers onjuiste afgrenzing van de stof spruit voort uit een in zijn hele boek doorwerkende eenzijdigheid. Schr. ziet namelijk te veel de hele regeling van arbeidsverhoudingen als enkel een onderwerp van bedrijfsleiding en bepleit dan meer afzonderlijke deskundigheid daarin. Terwijl ordening van arbeidsverhoudingen een zaak is van bedrijfsleiding én arbeiders; waarbij men ook voor de kant van de bedrijfsleiding in de afzonderlijke onderneming specifiek deskundige behandeling bepleiten moet.

Kan ik mij dus met de wijze, waarop deze schrijver (min of meer onbewust) in laatste instantie tegenover het probleem staat, en daardoor ook met verschillende van zijn redeneringen en konklusies niet verenigen, dat neemt niet weg, dat ik degenen, die ter inleiding over dit onderwerp nu eens niet specifiek-Amerikaanse of specifiek-Engelse, doch Amerika en Engeland mede behandelende Franse literatuur wens te lezen, dit boek ter kennismaking kan aanbevelen. Het is ook voorzien van een wel niet onberispelijke, maar toch zeer uitvoerige, naar de drie landen gesplitste bibliografie.

Ten slotte nog een opmerking over de titel. Een betrekkelijk nieuwe zaak wordt hier onder een eigenlijk toch reeds verouderde naam aangediend. Schr. vertelt zelf, dat het werk in Amerika is gegroeid van taak van een „social engineer” tot funktie van hele afdelingen voor „personnel management”. Zou de Franse taal nu niet ook een beter woord dan de vertaling van een in de V.S. reeds als verouderd afgeschafte term rijk zijn ter aanduiding van de moderne, arbeidskundige personeelsbeheerder?

MARIUS G. LEVENBACH.

H. Hackmann, Chineesche Wijsgeeren I. Confucius en Lao Tse (De Weg der Menschheid. Monografieën gewijd aan Kunst, Geschiedenis en Religie, No. 4.) 100 blz. en 17 afb. H. J. Paris, Amsterdam, 1930. Prijs f 2.40.

Welk een grondig kenner van de Chineesche wijsbegeerte en van haar wetenschappelijke behandeling Prof. Hackmann is, blijkt uit zijn in 1927 te München verschenen *Chinesische Philosophie*. Met weglating van het alleen voor den vakgeleerde belangrijke bijwerk en in een nieuwe buitengewoon heldere bewerking geeft hij ons nu in het bovengenoemde boekje een schets van de twee groote figuren uit den Ouden Tijd: Confucius en Lao Tse; aan de latere ontwikkeling zal een tweede deeltje gewijd worden.

Confucius treedt hier als de meest historische persoonlijkheid op den voorgrond. Na zijn Tijd en zijn Leven (1) worden zijn Grondstellingen (2) en zijn Leer (3) besproken. Met het onder (2) en (3) behandelde zijn in hoofdzaak de grondslagen van het staatsleven en de daaruit voortvloeiende burgerplichten bedoeld. De onderscheiding tusschen die twee is niet zoo groot als de op blz. 25 genoemde tegenstelling tusschen ons causaal verklarende denken en de geheimzinnige wereldbeschouwing der oude menscheid zou doen vermoeden. In 1927 zag Hackmann, zich aansluitend bij Cassirer's theorie van het *mythische* denken (= Lévy-Bruhl's *mystiek*), een tegenstrijdigheid tusschen de wereldbeschouwing van Confucius en zijn plichtenleer, waarover hij nu zwijgt. Dit schijnt me een vooruitgang. De kloof tusschen vóórwetenschappelijk en wetenschappelijk denken gaapt niet zoo wijd als Lévy-Bruhl e.a. op hun studeerkamer meenen.

Lao Tse is de man die zich in het innerlijke, zuiver persoonlijke leven terugtrekt. De gevoelige dichter, de diepzinnige metaphysicus. In woord en beeld worden ons deze twee typen: Confucius als maatschappelijk denker en Lao Tse als idealistisch droomer nader gebracht. De weg van Confucius leidt naar een aardsch paleis (afb. A), de weg van Lao Tse is een opgaan in de eeuwige natuur (afb. B). Behalve deze twee zijn er nog 15 afbeeldingen, meest evenals de vorige uit de eigen verzameling van den schrijver.

TJ. DE BOER.

Shintô en Taoïsme in Japan. Door Dr. M. W. de Visser (Hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Leiden). H. J. Paris, Amsterdam, 1930. (Serie: De weg der menscheid, No. 11), 83 blz., 39 illustraties. Prijs f 2.40.

Buddha's Leer in het verre Oosten. Door Dr. M. W. de Visser (Hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Leiden). H. J. Paris, Amsterdam, 1930. (Serie: De weg der menscheid, No. 12), 84 blz., 37 illustraties. Prijs f 2.40.

Bij H. J. Paris wordt een reeks fraai uitgevoerde boekjes uitgegeven, waarin de „Weg der menscheid” bestudeerd wordt, zooals men dien kan volgen in de ontwikkeling van godsdienst, geschiedenis en kunst. Het is een goede gedachte, het groote publiek een overzicht te geven over de belangrijke beschavingsverschijnselen, zooals die zich heden aan ons voordoen. Weliswaar, de weg der menscheid splitst zich in een groot aantal zijpaden, die vaak door zeer donkere gebieden voeren. Gidsen, die den weg goed kennen en hem ook anderen kunnen wijzen, zijn daartoe noodig.

Twee deeltjes, waarin het godsdienstig leven van Japan besproken wordt, liggen hier voor ons. De bewerker is een op dit gebied ervaren vakman, die hier en in het buitenland welbekend is door talrijke wetenschappelijke geschriften. Wij kunnen er dus zeker van zijn deskundig en betrouwbaar onderricht te worden. De taak van dezen kenner van Japan zal evenwel niet licht geweest zijn. Om in 2 × 70 bladzijden (alleen den tekst zelf gerekend) een juist beeld te schetsen van de twee groote godsdienstige stroomingen in Japan wordt groote vaardigheid vereischt in de beperking der omvangrijke stof en het scherp stellen der hoofdzaken. Prof. de Visser heeft deze moeilijkheid overwonnen door een betrekkelijk groot aantal afbeeldingen te geven, waarbij zijn tekst aansluit. Ook heeft hij menigmaal andere

literatuur aangegeven (over het Boeddhisme ware meer te geven geweest). Bovendien kunnen de geschriften van den schrijver zelf in de uitgave: „Groote godsdiensten” (Hollandia drukkerijen Baarn) tot aanvulling dienen. Deze studiën zijn eveneens kort samenvattend en populair geschreven, maar toch anders opgevat, meer historisch en theoretisch, terwijl de voor ons liggende deeltjes ons midden in het kloppende godsdienstig leven plaatsen, zooals het zich werkelijk aan ons voordoet.

Referent heeft beide boekjes met groot genoegen doorgelezen en dankt den schrijver behalve voor de lectuur ook voor nieuw licht, dat meermalen op bepaalde onderwerpen viel. Persoonlijke smaak der lezers heeft wellicht hier en daar nog iets te wenschen. Zoo had b.v. referent gaarne iets meer uit de rijke mythologie van het Shintoïsme behandeld gezien en bij de illustraties een afbeelding der Ise-tempels gevonden.

Lezers, die door deze werkjes voor de eerste maal kennis maken met de lectuur op dit gebied, zullen misschien duizelen van de menigte der nieuwe namen en begrippen. In het bijzonder bij het Boeddhisme moet dat wel het geval zijn, waar het groote aantal der vereerde wezens en heiligen, die den hoofdinhoud van het boek vormen meer op den voorgrond treden dan de leer zelve, waaruit zij ontsproten zijn. Echter zullen de meeste lezers omdat tegenwoordig eene oppervlakkige kennis van het Boeddhisme zich dagelijks uitbreidt, met de hoofdleer van dezen godsdienst reeds bekend zijn. Overigens ligt de moeilijkheid in de zaak zelve. Een systematisch overzicht van de leer was in het kader van dit werkplan niet uit te voeren. In plaats daarvan heeft de schrijver er naar gestreefd den lezer het bonte, konkrete godsdienstig leven te schilderen en van de eigenlijke religieuze begrippen slechts zooveel te vertellen als noodig en doenlijk bleek.

Zou het niet raadzaam geweest zijn vooraf den Nederlandschen gebruikers mede te deelen, dat in de vreemde woorden de *u* als de Nederlandsche *oe* moet worden gelezen?

H. HACKMANN.

A. Hallema, Het Klaarkampster weeshuis te Franeker van 1597 tot 1897. Een bijdrage tot de geschiedenis der weezenverpleging in Friesland. 256 blz. A. W. Sijthoff, Leiden, z.j. Prijs f 5.

De zorg voor de personen, die om de een of andere reden geen plaats kunnen vinden in de maatschappelijke orde, is in Nederland al vroeg en dikwijls zeer origineel aangepakt. Bovendien zijn de archieven van onze verzorgingsinstituten over het algemeen goed bewaard en rijk van inhoud. Toch valt daaraan zelden een grondige wetenschappelijke behandeling ten deel, in tegenstelling tot de systematische onderzoekingen, door Prof. C. J. Klumker e.a. in Duitschland ondernomen. Te onzent kiest af en toe een doctorandus een onderwerp voor zijn dissertatie uit deze stof, waarbij verdienstelijk, maar natuurlijk altijd min of meer onrijp werk is geleverd. Het meeste wordt gepubliceerd door sociale werkers met historische belangstelling, die echter vaak geen wetenschappelijke scholing ontvangen hebben en zich laten verleiden om voor het anecdotische een te breede plaats in te ruimen.

Hallema behoort tot de laatste categorie. Hij is wat lang van stof en verdraadt soms een zeker tekort aan critischen zin. Daartegenover staat de voortreffelijke eigenschap, dat hij met onuitputtelijken ijver de gegevens verzamelt en ze nauwkeurig weergeeft, steeds met vermelding van zijn vindplaatsen. Zoo heeft hij onze kennis der vaderlandsche tuchthuizen, weeshuizen en kloosters reeds aanzienlijk verrijkt. Ook zijn laatste, hier aangekondigde publicatie brengt allerlei nieuws.

Het Klaarkampster Weeshuis is in 1597 te Franeker gesticht door magistraat en armbestuur. Het is een voorbeeld van de toentertijd overal in Nederland plaatsgrijpende specialiseering van de armenzorg. Merkwaardig is de medewerking van Gerardus Agricola en Gerardus Jacobi, de laatste prior resp. abt van het beroemde, in 1580 opgeheven Cisterciënser klooster Klaarkamp bij Rinsumageest.

Zij mogen niet de stichters geweest zijn, door hun groote legaten tot een gezamenlijk bedrag van $\pm f$ 20,000 hebben zij het huis een stevige financieele basis verschaft, waarom het terecht naar de verdwenen abdij benoemd is. Verder heeft voornamelijk de Friesche adel het gesticht met schenkingen bedacht, evenwel gewoonlijk onder beding van eeuwig één of meer weezen in het huis te mogen plaatsen. Daar de edelen meest op het platteland woonden, zonden zij veelal kinderen van buiten, die wel eens talrijker aanwezig waren dan de weezen uit Franeker. Het weeshuis verwierf hierdoor een uitgestrekt grondbezit. Volgens de oudste gestichtswet van 1602, als bijlage afgedrukt, moesten de kinderen ten minste 3 jaar oud zijn, doch in den regel waren ze ouder. Hun aantal bedroeg ± 30 . Ontslag volgde, zoodra ze in staat waren hun eigen kost te verdienen, na eenige jaren bij een baas in de leer te zijn geweest. De meeste jongens werden schoenmaker, wolkammer of kleermaker, maar ook minder gewone beroepen als chirurgijn, boekbinder, pruikmaker enz. komen voor. De meisjes moesten dienstbode worden. Als weesvader en -moeder nam men bij voorkeur bejaarde kinderlooze echtparen op een salaris van $\pm f$ 100. Het opperbestuur voerden de weesmeesters of voogden, gewoonlijk leden van de magistraat. Van het zeer gunstige oordeel van Hallema over hun beleid zal de critische lezer wel iets moeten afdoen, gelet op hun onverkwikkelijke ruzies en hun riskant financieel beheer in de 17de eeuw, o.a. door geldleeningen aan particulieren (w.o. eenige insolvente predikanten). Intusschen dient erkend, dat dit kleine weeshuis met zijn ruime geldmiddelen een goed figuur maakt tegenover de groote Hollandsche zusterinrichtingen. Eigenaardig is, dat de verpleging in de 18de eeuw veel minder goed schijnt te zijn geweest dan in de 17de, toen voor de kinderen allerlei speelgoed, gereedschap, boeken enz. werden aangeschaft en de voogden nog eenmaal per week bijeenkwamen, tegen later eens per maand. Het is jammer, dat de schrijver niet getracht heeft om uit de vele hem ten dienste staande gegevens een aanschouwelijk samenhangend beeld te geven van het 17de eeuwsche leven in het weeshuis, toen dit nog half boerderij was en men binnenshuis zij, kleeën maakte en het brood bereidde.

J. J. WESTENDORP BOERMA.

John Dewey: School en Maatschappij. Vertaald en ingeleid door Prof. Dr. Tj. de Boer. 196 blz. J. B. Wolters' U. M., Groningen-Den Haag, 1929. Prijs f 2.50.

In de serie „*Bekende Paedagogen*” onder redactie van prof. dr. Gunning Wzn. en P. A. Hoogwerf verscheen als derde nummer een vertaling van het bekende werkje van John Dewey: „*The School and Society*”. De belangrijkheid van deze uitgave ligt vooral in de voortreffelijke inleiding van prof. de Boer, die zooals bekend is, reeds geruimen tijd Dewey's wijsgeerige beginselen aan een nauwkeurig onderzoek heeft onderworpen. Het is niet gemakkelijk een juiste karakteristiek te geven van Dewey als filosoof en als sociaal-paedagoog en waar de Amerikaansche invloed ook op paedagogisch gebied steeds wassende is, moeten wij den Schr. voor zijn uitnemende uitvoerige studie dankbaar zijn. Dewey's denkbeelden beheerschen de hedendaagsche Amerikaansche schoolpraktijk: het is daarom jammer, dat we van de concreet belichaamde Dewey'sche beginselen niet meer vinden medegedeeld. Thorndike, Killpatrick e.a. hebben krachtig medegewerkt om de Amerikaansche scholen te doordringen van den geest van hun leermeester.

Prof. de Boer heeft zich de moeite getroost zelf voor de vertaling te zorgen, hetgeen aan het werk ten goede is gekomen. Het proza van Dewey is niet eenvoudig: slechts degene, die nevens de beide talen ook Dewey's wijsbegeerte beheerscht, kan de overzetting met succes volbrengen. Hierin is prof. de Boer uitstekend geslaagd, de vertaling is zeer vlot en waar het werk onduidelijk is, komt dit op rekening van Dewey (zoo b.v. de schema's op bldz. 111, 119 en 125). Als paedagogisch geschrift heeft het werkje m.i. minder verdienste, doordat het een verzameling van voordrachten en essays is, die dertig jaar geleden zijn uitgegeven.

Vandaar, dat veel van wat we lezen thans reeds verouderd is of later veel beter door zijn volgelingen in meer definitieven vorm is gepropageerd. Vooral voor onze landgenooten, die wat vreemd staan tegenover den Amerikaanschen geest, zal Dewey hier en daar orakeltaal spreken. Daar staat tegenover, dat voor den vakpaedagoog een vergelijking tusschen de verschillende richtingen in de z.g. arbeidsschool (Kerschensteiner, Ligthart, e.a.) door deze vertaling mogelijk is gemaakt.

P. A. DIELS.

Dr. Gerbrand Dekker, Die Rückwendung zum Mythos. Schellings letzte Wandlung. Mit einem Vorwort von Geh. Rat. Prof. Dr. Paul Hensel, Erlangen. 220 en XVII S. 1 Tafel 8e Verlag von R. Oldenbourg, München und Berlin 1930. Br. M 9. Ln. M 10.50.

Men kan verschillend oordeelen over het studeeren onzer landgenooten in plaats van hier in het buitenland. Maar in sommige gevallen is een bepaald land voor studie meer aangewezen dan een ander. En in het onderhavige geval was de keuze van Duitschland als studieland misschien wel gerechtvaardigd. De heer Dekker zou de ontbrekende schakel tusschen Schellings Würzburger tijd en zijn Berlijnsche lezingen, die hij nu door het vinden van een Münchensch handschrift („Kollegheft”) meent ontdekt te hebben, bezwaarlijk ten onzent hebben kunnen aantreffen. Blijkt deze vondst — waarover intusschen de bijzonderheden in een waas gehuld blijven — inderdaad zoo belangrijk als het wordt voorgesteld, en blijkt vooral de onbekende schrijver van het „Kollegheft” goed op de hoogte, d.w.z. goed dictaat te hebben gehouden, dan, maar ook eerst dan is inderdaad materiaal verschaft, dat voor de geschiedenis der wijsbegeerte van belang zou kunnen zijn.

D.'s belangstelling gaat echter niet alleen in wijsgeerig-geschiedkundige, maar ook in systematische richting. Niet alleen naar den zin van den overgang tusschen twee levensperiodes van S. wordt gevorscht, maar daarbij wordt tevens gevraagd, welke beteekenis wij op het oogenblik aan de laatste fase van het duistere Schellingsche denken moeten hechten.

Het gevonden manuscript, waarom het gaat, draagt den dubbelen titel „Schellings Philosophie der Mythologie” en „Philosophie der Mythologie nach Schelling”, doch mist dateering en heeft slechts een onvolkomen aanduiding der „Semester”. Schr. meent zelf, dat zijn critisch onderzoek van het handschrift „met een aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid” heeft vastgesteld, in welke „Semester” de in het „Kollegheft” voorkomende colleges werden gegeven; het in Erlangen voorgedragene niet meegerekend, zou men in het handschrift de eerste, in de jaren 1830—31 voorgedragen samenstelling der „Philosophie der Mythologie” aantreffen.

Het probleem, dat D. zich stelt, is tweeledig. In welk hoofdzicht bleef Schelling zichzelf getrouw en hoe verloopt de wisseling in de uiterlijke gedaante daarvan? Op de eerste vraag meent schr. te kunnen antwoorden: Het Universum is het Goddelijk Kunstwerk. Nu acht hij het bezit van het handschrift wel dienstig om het ontstaan van Schellings latere filosofie te kunnen onderzoeken. Maar desalniettemin ontbreekt op de tweede vraag uit den aard der zaak een zoo bondig antwoord als op de eerste. Na vergelijking van het handschrift met S.'s geschriften stelt schr. zich wel de vraag, op welke gronden Schelling in zijn laatste twintig levensjaren geleidelijk de voordien erkende macht der filosofie heeft opgegeven. Zeker is het daartegenover, dat de filosofie in het handschrift nog dezelfde hooge plaats als koningin der wetenschappen inneemt, als Schelling vroeger voor haar inruimde.

De hoofdzak is echter de mythologische constructie. Breedvoerig wordt onderzocht hoe S.'s filosofie der mythologie zich verhoudt tot zijn filosofie van den godsdienst, der geschiedenis en der kunst. De cultureele beteekenis van

Schelling wordt ten slotte nagegaan. zoowel voor het verleden als voor den tegenwoordigen tijd, welk onderzoek met een laatste hoofdstuk, gewijd aan de nieuwe mythe, beëindigd wordt. Dr. Dekker acht het een verblijdend teeken, dat in onzen tijd het inzicht omtrent de blijvende beteekenis der mythe toeneemt. Dat de tegenwoordige mensch de mythe weer opzoekt, vindt hij daarom gemakkelijk te begripen, omdat ons starre wereldbeeld (?) bij het vroegere, dynamische (?) ten achter zou staan. Evenals de duistere Schelling dit deed, hoort hij den tegenwoordigen mensch zich beklagen, dat de echte betrekking tot de wereld voor ons is verloren gegaan; wij zoeken in den terugkeer tot de mythe de innige verbinding met moeder aarde te vernieuwen. Dat zulk een terugkeer schaduwzijden hebben zou, ziet schr. niet voorbij. Maar wèl schijnt hij te meenen, dat de op juiste wijze begrepen Schelling der laatste periode de taak heeft aan het hoofd te staan van al die menschen, die tegenwoordig zoeken naar een positieve wijsbegeerte — waar omtrent schr. nalaat te zeggen, dat daaronder heel wat anders is te verstaan dan bij Comte — en dat het laatste woord van het Duitsche idealisme niet aan den grooten, klassieke Hegel, maar aan den grooten, romantischen Schelling zijn zou. Dat het Duitsche idealisme, ondanks zijn groote historische waarde, misschien voor onzen tijd *überhaupt* zou kunnen hebben afgedaan en, ondanks zekere neiging voor romantiek, voor wat anders — heel wat meer psychologisch-verdiept — zou dienen plaats te maken, komt bij den schrijver niet op; daarvoor is de heer Dekker — hij vergeve mij de openhartigheid! — te eenzijdig Duitsch-idealistisch geschoold.

We kunnen uit den overigens rijken inhoud van het boek niet meer putten. Ten deele niet, omdat wij daarmee de grenzen voor een aankondiging zouden overschrijden, maar tevens, omdat de lust meer te geven, hier en daar getemperd wordt door den vaak tengevolge van te groote uitweidingen afgebroken of onduidelijken samenhang en omdat het boek geschreven is in wel deftig-klinkend maar ouderwetsch-zwaar Duitsch. Voor de Schelling-literatuur is D.'s bijdrage waarschijnlijk niet zonder beteekenis. Of zijn vondst *grootte* waarde heeft, zal eerst later kunnen blijken. Hier en daar treft men een apodictische bewering aan, die niet door den beugel kan. Zoo wordt b.v. op blz. 124 voorbij gezien, dat uit de verwerping van den tijdgeest als grond niet volgen mag, dat de menschen tijdgeest maken; hier wordt wisselwerking als derde mogelijkheid over het hoofd gezien. Maar vooral doen de wat logge constructie van het boek en de vorm, waarin de gedachten zijn weergegeven, dikwijls eerder denken aan zijn scholing bij sommige oudere, duistere, dan bij vooral nieuwere, zeer heldere Duitsche philosophische werken. Dat diepte en helderheid elkaar per se zouden uitsluiten, is gelukkig niet meer vol te houden. Ook de Duitsche nieuwere wijsgeerige literatuur — ik denk zeer in het bijzonder aan William Stern's „Person und Sache” en aan Muller Freienfels' werken, zeer bijzonderlijk zijn „Metaphysik des Irrationalen” — levert daarvoor een duidelijk bewijs. En de heer Dekker kan ook dichter bij huis daarvoor evenzeer vele bewijzen vinden. Moge de ijverige en grondige onderzoeker zich een volgend maal spiegelen aan die voorbeelden, waar diepte van inhoud, met aangenamen, prettigen vorm gepaard gaan en dan bij voorkeur in zijn moedertaal daarvan op analoge wijze getuigen.

H. L. A. V.

Dr. T. J. Soesman, *Zenuwarts te 's-Gravenhage: Inleiding tot de studie van de Criminologie*, 86 blz., Uitg. Gebr. Belinfante te 's-Gravenhage, 1929.

Blijkens het voorwoord is deze inleiding geschreven om den toekomstigen jurist behulpzaam te zijn in zijn streven zich een weg te banen in de overrijke materie, die aan de evolutie van het maatschappelijk leven ten grondslag ligt. Schrijver wil dus een leidsman zijn. Terecht heeft hij zich beperkt in het geven van cijfers, niet overal evenwel met juiste mate. Noode missen wij eenige cijfers over den omvang van de recidive en over den omvang van verschillende soorten van criminaliteit. Andere hadden gerust weggelaten kunnen worden.

Na een te ruime definitie van de misdaad gegeven te hebben (= daad, gericht tegen de maatschappelijke orde), behandelt schrijver achtereenvolgens de crimineele anthropologie (somatologie en psychologie), crimineele sociologie, crimineele prophylaxis en crimineele therapie. Dat de schrijver medicus is, schijnt de verdeling van de stof wel beïnvloed te hebben. De somatologie en de psychologie zijn er wel bij gevaren, hetgeen niet gezegd kan worden van de crimineele sociologie en de crimineele prophylaxis.

Ernstig bezwaar koesteren wij tegen de wijze, waarop het hoofdstuk „Crimineele Sociologie” behandeld is. Schrijver wijdt er wel 17 blz. aan, doch heeft zich meenen te kunnen beperken tot een bijna woordelijke weergave van een boekje, getiteld „De Crimineele Sociologie”, door hem vele jaren geleden geschreven naar de academische voordrachten van wijlen Prof. Enrico Ferri, gehouden te Amsterdam van 17 September tot 11 October 1901 (Uitgave H. C. A. Campagne en Zoon, Amsterdam). Tengevolge hiervan worden ons hier, evenals trouwens bij verschillende onderdeelen van de crimineele anthropologie, allerlei oude uitspraken voorgelegd, welke beter vervangen hadden kunnen worden door resultaten van onderzoekingen uit den vruchtbaren tijd na de eerste jaren van de twintigste eeuw. Vandaar, dat wij hier geen woord vinden over den invloed van den oorlog op de criminaliteit. Evenmin vermeldt dit hoofdstuk den invloed van de werkloosheid op de criminaliteit. Over den economischen toestand (pag. 54) vinden wij slechts het volgende: „Van het grootste belang is de economische toestand van een volk. Deze invloed doet zich voornamelijk gelden op de misdaden tegen den eigendom. Maar bovendien is deze toestand van invloed op de criminaliteit tegen de personen. Behalve armoede heeft ook overdadige rijkdom invloed op de criminaliteit; deze invloed is minder zichtbaar, doch bestaat nochtans”. Een ruimere aanduiding van de criminogene factoren, waaraan de arbeidersklasse, die een zoo groot contingent misdadigers oplevert, blootstaat, achtte schrijver hier overbodig, hoewel aan minder belangrijke factoren, tellurische bijvoorbeeld, ruimte werd afgestaan.

De prophylaxis lijdt aan hetzelfde euvel als de crimineele sociologie. Een allerminst modernen indruk maakt het volgende voorbeeld van de z.g. tactique tournante in de industrie: „Door den werkmans aandeel te geven in de opbrengst van zijn artikel zal men zijn productiviteit vergrooten, veel meer dan door hem boete of straf op te leggen wegens ledigheid. In de groote steden, waar men in de afgelegen wijken zijn zorgen wijdt aan de verlichting en de bestrating, aan de oprichting van geschikte woonhuizen, daar zal men de prophylaxe der misdaad vinden en daar ziet men in de praktijk het aantal misdaden tegen den eigendom, tegen de eerbaarheid afnemen”. Deze uit sociaal-economisch oogpunt geheel verouderde taal hoort in een moderne inleiding tot de studie der criminologie niet thuis.

Behatenswaardige opmerkingen wijdt schrijver aan de crimineele therapie, vooral waar hij de opleiding der juristen bespreekt, alsook bij de bespreking van het celstelsel en van de schadeloosstelling aan het slachtoffer. Met het algemeene principe van de strafpleging in de toekomst, nl. „de mate van reclasseerbaarheid, te bepalen voor ieder individu afzonderlijk”, zullen zij allen zich kunnen vereenigen, wien de handhaving van de maatschappelijke orde als uitgangspunt dient. Onjuist, althans zeer onvolledig, is schrijvers opmerking, dat voor korten tijd het eenige strafmiddel, zoowel wetenschappelijk als strafrechtelijk, ja zelfs uit godsdienstig oogpunt, de kastijding was.

Het laatste gedeelte van de inleiding — tevens het eenige gedeelte, dat op de hoogte van den tijd is gebracht — is grootendeels gewijd aan de wijzigingen, in het strafrecht en in het strafstelsel aangebracht als uitvloeisel van de wijzigingen in de opvattingen omtrent misdaad en straf. In schrijvers nabeschouwing vindt men eindelijk een opsomming van moderne sociaal-economische prophylactische middelen, gevolgd door de opmerking: „door het geheele samenstel van sociale wetten schept men een rationeele therapie tegen de maatschappelijke oorzaken der misdaad”. Te laat evenwel naar onze meening om den indruk van onnoodige opper-

vlakligheid en negentiende-eeuwsheid, welke men bij het lezen der voorafgaande hoofdstukken verkrijgt, weg te nemen. Eenige voorbeelden ter illustratie mogen hier nog volgen. „Dat de politieke en administratieve regeling eener maatschappij van grooten invloed is op de criminaliteit leert ons het tegenwoordige Rusland, waar de criminaliteit ook onder de jeugdige bevolking schrikbarende afmetingen aanneemt” (blz. 54). „Hij (= de misdadiger uit passie) heeft nooit medeplichtigen, toont steeds berouw (tot de laatste behooren de misdadigers, die handelen onder den invloed van politiek fanatisme) over zijn misdaad en vervalt zelden tot recidief” (blz. 32). „Maar bovendien bestaat bij de vrouw een inferioriteit in intelligentie. Door de eeuwen heen vindt men op wetenschappelijk gebied en op dat der kunst vele genieën onder de mannen, geene onder de vrouwen en zeker niet onder de scheppende geesten” (blz. 44). In schrijvers bovenaangehaald boekje is deze zin ook te vinden, evenwel staat daar: „zeker niet op het gebied der philosophische wetenschappen”.

Summa summarum: een inleiding tot de studie van de (wetenschap der) criminologie, uitgegeven in 1929, welke voor aankomende juristen haar nut zal hebben, doch welker grootste tekortkoming is, dat zij niet op de hoogte van den tijd is. De leemte in de leerboeken van den aankomenden jurist, ontstaan door het ontbreken van een inleiding ter verheldering van het inzicht in — en ter vermeerdering van de kennis van den omvang en den aard van het „verschijnsel” misdaad in de maatschappij, wordt door het verschijnen van de Inleiding van Dr. Soesman des te meer voelbaar.

A. DE ROOS.

Dr. W. M. van Popta. De Landerziehungsheime. Geschichte, Entwicklung en Beteekenis. 156 blz. H. J. Paris, 1929. Prijs f 3.50.

De schrijver bespreekt achtereenvolgens, na een korte historische inleiding New Abbotsholme, Bedales, de Ecole des Roches en de inrichtingen uit het werk van Lietz voortgekomen. Behalve de stichtingen van Lietz zelf dus ook Wickersdorf, de Odenwaldschule en de school van Luserke. Voor Nederland in 't bijzonder is belangwekkend wat hij zegt van het Institut Monnier onder leiding van Dr. J. W. L. Gunning, een zoon van wijlen den Zendingsdirector Dr. J. W. Gunning. De schr., die blijkbaar in het instituut Monnier goed thuis is, spreekt daarover met groote warmte. Voor ons land is ook belangrijk de mededeeling over de geschiedenis van Noorthey.

Klaarblijkelijk heeft de schrijver zich niet ten doel gesteld dieper in te dringen in de biografie en psychologie der besproken personen. Wat hij over Wyneken zegt, is daardoor m. i. geheel onvoldoende om zijn invloed en den aard van zijn leer te verklaren. De sterke infantiele bindingen, die dezen man tot een zoo begaafd en tevens zoo gevaarlijk jeugdleider maakten, en die, gelijk men weet, dan ook op een catastrofie zijn uitgelopen, zijn door den schr. blijkbaar niet herkend.

Een soortgelijke opmerking ware te maken omtrent wat hij zegt over het coëducatie-probleem. Merkwaardig is ook dat hij, die toch in het Institut Monnier de beteekenis van het gezin van den leider heeft leeren kennen, geen oog heeft voor de wonderlijke wijze, waarop Lietz in de Lebenserinnerungen pag. 275—280 zijn huwelijk beschrijft. De man, die eerst als lichamelijk invalide in staat is tot het inzicht te komen, „dass Ehe keineswegs der Abstieg ins Philisterium zu sein braucht, dass man auch in ihr sich selbst und seiner Sache, der Ideenwelt treu bleiben kann” is zeker wel de allerlaatste, die het probleem der coëducatie oplossen kan. En ook als opvoeder van jongens heeft hij zeer gevaarlijke defekten, die echter alleen een dieper gravende psychologie dan die van den schrijver blootleggen kan.

Ph. KOHNSTAMM.

Dr. G. J. Heering, De zondeval van het Christendom. 347 blz. Tweede herziene druk, met antwoord aan de bestrijders. N.V. Van Loghum Slaterus' Uitgevers-Maatschappij, Arnhem, 1929. Prijs f 3.95, geb. f 4.95.

Na een half jaar reeds verscheen van dit lijvige werk een tweede druk. Dat zegt wel iets, vooral wanneer men er bij bedenkt, dat de lectuur niet zoo heel gemakkelijk is; het boek vergt ernstige inspanning van den lezer. Klaarblijkelijk vervult de kwestie oorlog-vrede veler geest, en niet enkel zooals vroeger alleen den geest van een groepje pacifisten. Trouwens ook buiten dat is het niet vreemd, dat het boek van Prof. Heering snel verkocht is, terwijl bovendien een Duitsche en Engelsche vertaling getuigen van de belangstelling in het buitenland. Het is een ferm en moedig boek, gedragen door een krachtige overtuiging waarover veel nagedacht is. Geen slap, zoet pacifisme is hier aan het woord; wanneer ik in dit verband een zoo krijgshaftige uitdrukking mag gebruiken: de schrijver staat zijn man.

Met dit laatste is tevens aangeduid, dat het boek niet in de eerste plaats een wetenschappelijk karakter draagt. Wel argumenteert de schrijver en meent hij zelfs strikt logisch aan te toonen, dat oorlog misdadig is; inderdaad is de kern een getuigenis. Dit blijkt in 't bijzonder uit het slothoofdstuk: De roeping van het Christendom in dezen tijd. Het is geen boek van voorzichtig tastende overweging, het is een boek van: voor of tegen. Voor mijn gevoel heeft daardoor het werk iets tweeslachtigs: het is een getuigenis, en het wil toch ook een wetenschappelijke studie zijn. Bij een beoordeeling en zelfs bij een eenvoudige aankondiging reeds vloeit uit dit tweeslachtige een eigenaardige moeilijkheid voort. Wie tegen de argumentatie bezwaar heeft, maakt den indruk, dat hij pro-oorlog is. Prof. Heering is een van de bestrijders, die hem in koor toeroepen: wij veroordeelen den oorlogsgruwel evenzeer als gij. Terecht, want dat is natuurlijk niet zoo. Het is niet waar, dat zij nooit, onder welke omstandigheden ook, hun fiat op een oorlog zouden geven, want dan zou voor bestrijding weinig reden overblijven. Maar daarom beteekent afweer van zijn betoog nog niet een pro-oorlogsche gezindheid. Men kan oorlog een geweldige ramp achten, en tegelijk weinig baat zien in zijn signaleering als misdaad. En juist die signaleering van den oorlog als misdaad is in het boek de hoofdzaak: „oorlog is misdrijf jegens menschen en zonde jegens God”. Over den oorlog als verschijnsel heeft Prof. Heering het niet. „Het was niet mijn bedoeling om te spreken over de oorzaken van den oorlog (tenzij dan over die ééne groote oorzaak: de militaire geesteshouding en voorbereiding), zoo min als ik een geschiedenisboek wil schrijven”. D.w.z. hij bedoelt louter en alleen zedelijke beoordeeling. En hij verwacht daarvan een veranderde houding der menschen, en zoo de afschaffing van den oorlog.

Voor een behoorlijke bespreking van deze stelling zou een lang artikel nog niet voldoende zijn. Slechts een paar opmerkingen wil ik naar aanleiding daarvan maken. Zooals de titel reeds doet verwachten, zijn aan de houding van het Christendom tegenover den oorlog ettelijke bladzijden gewijd. In het bijzonder zijn opmerkelijk de bladzijden over het oorspronkelijk Christendom. In zijn betoog, dat het Christendom der eerste eeuwen afwijzend stond tegen oorlog en krijgsdienst heeft de schrijver zeker in hoofdzaak gelijk. Er zijn een menigte uitspraken, ook officieel kerkelijke uitspraken, die het bewijzen. Nu heb ik mij afgevraagd: is dit betoog bedoeld als een bewijs voor het pacifisme? Of enkel als een versterking van zijn positie? Daartusschen is een belangrijk verschil. De strekking van het eerste is: wij zijn Christenen, en het blijkt, dat oorlog bij een Christelijke overtuiging niet past, dus moeten wij van oorlog ons onthouden. Is dat niet een verplaatsing van het probleem? De vraag rijst: Zijn wij Christenen? Voor den schrijver is dat geen vraag. Hij gaat er van uit, dat allen het zijn. Hij spreekt van „de moraal, die in het Evangelie zijn voedingsbodem vindt, door ieder die een Christelijk leven wil leiden wordt betracht, ja door ieder ernstig mensch in Christenlanden wordt erkend”.

Dat is echter een suppositie, die niet zoo maar te aanvaarden is. Velen ontkennen het ten stelligste. Ik kan mij iemand voorstellen, die de bladzijden over het oorspronkelijk Christendom volkomen onderschrijft, maar deze moraal voor zich zelf niet erkent. Mandeville betoogde al de onvereenigbaarheid van Christendom en oorlog, maar zijn eigen pacifisme trek ik in twijfel. De conclusie moest dus zijn: een Christen dient krachtens zijn overtuiging tegen oorlog te zijn.

Prof. H. wil het Christendom wakker schudden. Hij schaamt zich over een Christendom, dat te midden der zwarte duisternis eener van Christus afgewende wereld zich verblijdt in het nachtluchtje van het roode kruis. „Dat nachtluchtje, het eenige overblijfsel van het licht, dat bedoeld is als het Licht der Wereld”. Het Christendom moet zich zelf zijn, en niet de gehoorzame dienaar van hen, die het voor hun macht willen gebruiken. In zulke gedeelten is de schr. op zijn best. De moraliseerende tendens verdwijnt, krachtig uit zich zijn warme godsdienstige overtuiging.

Maar dikwijls ook lijkt hij het Christendom alleen aan te voeren tot versterking van zijn positie als pacifist. De grond der verwerping is dan „het misdadige”, waarvan ieders niet misleid geweten getuigt, zoodra het verschijnsel in zijn wezen onthuld is. „Is het oorlogsbedrijf zedelijk geoorloofd?”, vraagt hij. Ik laat de argumenten rusten, die hem leiden tot een absoluut ontkennend antwoord. Daar is veel treffends bij. Ook hier toont Prof. H. zich waarlijk niet een zoetelijk vredesapostel. Zijn requisitoir is waard om gelezen te worden. Maar hier heb ik toch wel zeer gemist iets van een sociologie en een psychologie van den oorlog. Is oorlog een *gebruik*, dat men in stand houdt, en waaraan men een einde zal maken zoodra het ongeoorloofde wordt ingezien? Is hij niet véél meer? Ligt de grond niet veel dieper? Bij allen ernst, die overal in dit boek is, blijkt hier een optimisme ten opzichte van den mensch en van wat den mensch beweegt, dat ik moeilijk kan verstaan. De macht van zedelijk inzicht, van het individueele geweten slaat hij ontzaglijk hoog aan. Met instemming zegt hij over Kant: De werkelijkheid van het sein-sollende, van moraal en daarop gebouwd recht was voor Kant de alles-overheerschende realiteit. Moet men zich niet verwonderen, dat er bij die alles-overheerschende realiteit van het sein-sollende ooit oorlog kon zijn, en al het bittere, kleinzielige en zelfzuchtige waarvan de menschenwereld zoo vol is? Het is een zeer ondankbaar werk om dit neer te schrijven. Ook omdat het licht een verkeerden indruk geeft. Men denkt aan een oppervlakkig humaniteits-optimisme en doet daarmee den schrijver groot onrecht. Achter alles is de warmte van zijn godsdienstige en maatschappelijke overtuiging. Ook van zijn maatschappelijke overtuiging, b.v. in uitingen als de volgende „Vele nationalisten geven weinig om het volk. Als de belastingen hoog worden, verlaten zij „het vaderland”. Tegen een samenleving, die den eenen volksgenoot in weelde laat en den anderen in gebrek, hebben zij niet zoo heel veel bezwaar, enz”. Alles met alles een boek, dat ook tegenstanders niet ongelezen moeten laten, zij zullen niet overtuigd worden, maar zij zullen er zeker winst mee doen.

N. W. B.